

ДО РОЗРОБЛЯННЯ ІНТЕРАКТИВНОГО КОМПЛЕКСУ З ДИСЦИПЛІНИ «ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ З ОСНОВАМИ ГЕРОНТОПСИХОЛОГІЇ»: ПЕРІОДИЗАЦІЇ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ

Хижняк М.В.

Однією з тем вікової психології, що мають безсумнівний ресурс в тому, щоб зацікавити слухачів і підтримати їх бажання розібратися в закономірностях психічного розвитку, є тема про періодизаціях психічного розвитку.

Відомо, що на сьогоднішній день не існує єдиної періодизації психічного розвитку. Автори виділяють як різні вікові межі періодів, так і різні підстави для їх класифікації. Існують огляди вікових періодизацій і також порівняльний аналіз періодизацій різних авторів (Д.І Фельдштейн, Б.Г.Ананьев). Багатоаспектний аналіз підходів до періодизації психічного розвитку показав некоректність побудови періодизацій, якщо в їх основі лежать різні принципи диференціації, за віком (дитинство, юнацтво і т.д.) і за родом діяльності (дошкільний, шкільний і т.д.) (Birren Д., 1964; Bromley D., 1966; Люблінська А., 1959 та інш.) [3].

На виділення періодів розвитку впливають соціокультурні та економічні фактори історичного часу і країни, де була створена періодизація, а також освітній статус і наукові пріоритети автора.

Поряд з розбіжностями в поглядах можна відзначити наявність загальних тенденцій і схожість деяких періодизацій між собою. Докладний аналіз періодизацій і критеріїв, що лежать в їх основі, дає можливість студентам розглянути різні аспекти розвитку. Такий підхід розширює їх розуміння важливості розвитку тих чи інших якостей психіки в певний віковий період.

В статті надано огляд періодизацій психічного розвитку, що традиційно розглядають в рамках програми освоєння курсу з вікової психології, а також сучасна періодизація Памели Левін, яка розробила завдання, які необхідно

виконати людині протягом проживання стадій за кожним циклом вікового розвитку.

У віковій психології за Л.С.Виготським визначено такі підходи до розгляду періодизацій психічного розвитку: за зовнішнім критерієм, не пов'язаним з самим процесом розвитку; за будь-якою одною внутрішньою ознакою розвитку; на підставі системі істотних ознак дитячого розвитку.

В групі періодизацій за зовнішнім критерієм входять періодизації, в основі яких лежить біогенетичний закон Геккеля про те, що онтогенез є скорочене повторення філогенезу. Наприклад, Холл виділяє періоди, що повторюють еволюційний розвиток людства:

ера дикості, яка охоплює періоди:

- дитинство відтворює тваринну фазу розвитку.
- дитинство відповідає епосі, коли головними заняттями древньої людини були полювання і рибальства.
- предпідлітковий (з 8 до 12 років) кінець дикості початок цивілізації;
- юність (з 12 - 13 років) до настання дорослості (22 - 25 років) - епоха романтизму. Це період «бурі і натиску», внутрішніх і зовнішніх конфліктів, в ході яких у людини з'являється «почуття індивідуальності».

В основі періодизація Гетчінсона лежить спосіб добування їжі:

- Від народження до 5 років - стадія риття і копання.
- Від 5 до 11 років - стадія полювання і захоплення
- Від 8 до 12 років - пастуша стадія.

Від 11 до 15 років - землеробська стадія

- Від 14 до 20 років - стадія промисловості і торгівлі

За періодизацією В.Штерна виділені такі періоди:

- стадія ссавця - в перші місяці свого життя;
- стадії вищого ссавця - мавпи - у другому півріччі;
- стадія первісних народів - від 1 до 6/7 років;
- починаючи з надходження в школу, засвоює людську культуру - спочатку в дусі античного і старозавітного світу;

- фанатизму християнської культури - в підлітковому віці;
- до зрілості піднімається до рівня культури Нового часу.

Інший, - педагогічний принцип положено в основу періодизація Рене Заззо, за яким етапи дитинства збігаються зі ступенями виховання та навчання дітей:

- раннього дитинства - 0 - 3 роки;
- дошкільний вік - 3 - 6 років - виховання в сім'ї або дошкільному закладі;
- початкова шкільна освіта - 6 - 12 років - дитина набуває основні інтелектуальні навички;
- середня школа - 12 - 16 років - отримує загальну освіту;
- вища або університетська освіта

Оскільки розвиток і виховання взаємопов'язані і структура освіти ґрунтується на базі великого практичного досвіду, межі періодів, встановлені на підставі педагогічного принципу, майже співпадають з переломними моментами у дитячому розвитку.

Наступна група періодизацій - за будь-якою внутрішньою ознакою. Це періодизації П. П. Блонського, З. Фрейда, Е. Еріксона, Ж. Піаже, Е Клапареда, Л. Колберга.

Періодизація П. П. Блонського складена на підставі розвитку кісткової тканини, зокрема дентиції, тобто появи і зміни зубів. Дитинство ділиться на три епохи:

- беззубе дитинство (до 8 місяців – 2-2,5 років);
- дитинство молочних зубів (приблизно до 6,5 років);
- дитинство постійних зубів, яке закінчується з появою задніх корінних зубів (зубів «мудрості»).

Виділення Фрейдом стадій психосексуального розвитку ґрунтується на передумові, що лібідо в своєму розвитку проходить через декілька психосексуальних стадій:

- оральна - від народження до 1 року;

- анальна - від 1 до 3 років;
- фалічна - від 3 до 5 років;
- латентний період - з 6 до 12 років;
- генітальна - з 12 до 18 років.

Фрейд виділяв чотири повноцінні стадії - оральну, анальну, фалічну і генітальну а також латентний період, що доводиться на вік між 6 - 7 роками і початком статевої зрілості. Найменування стадій відповідають назвам областей тіла (ерогенних зон), стимуляція яких призводить до розрядки енергії лібідо.

Термін психосексуальний підкреслює, що головним чинником, що визначає розвиток особистості, є сексуальний інстинкт. Психосексуальний розвиток – це біологічно обумовлена послідовність проходження лібідо по ерогенних зонах (чутливим ділянкам тіла), що розгортається в незмінному порядку і властива всім людям, незалежно від їх культурного рівня.

Якщо людина не розвивається нормально від фази до фази (у разі фрустрації або наддбайливості), має місце фіксація - затримка або зупинка розвитку на певній стадії.

Структура особистості кожної людини характеризується в категоріях стадії, якої вона досягла або на якій у неї відбулася фіксація. З кожною з психосексуальних стадій розвитку пов'язані різні типи характеру.

Періодизація Е. Еріксона розглядає стадії психосоціального розвитку (табл. 1) [3]. Розвиток особистості за своїм змістом визначається тим, що суспільство очікує від людини, які завдання ставить перед нею на різних вікових етапах. Дитина у процесі дозрівання проходить низку стадій. На кожній з них вона набуває певної якості (особистісне новоутворення), яке фіксується в структурі особистості та зберігається у наступні періоди життя.

Важливим моментом періодизації за Е.Еріксоном є наявність криз - "поворотних пунктів", моментів вибору між прогресом і регресом. У кожній особистісній рисі, яка з'являється у певному віці, міститься глибинне ставлення людини до світу і до самої себе. Це ставлення може бути

позитивним, пов'язаним з прогресивним розвитком особистості, і негативним, що викликає негативні зрушення в розвитку, регрес [2].

Таблиця 1

Стадія	Вік	Психосоціальна криза	Сильні якості
Оральна	0-1	довіра - недовіра	надія (безпека світу)
Анальна	1-3	автономія - стид и сумніви	сила воли (що є я)
Генітальна	3-6	ініціативність - вина	цілеспрямованість (що я можу діяти)
Латентна	6-12	працьовитість - неповноцінність	компетентність (оволодіння знаннями)
Підліткова	12-19	єго-ідентичність - змішання ролей	вірність
Рання зрілість	20-25	інтимність - ізоляція	любов
Середня зрілість	26-64	продуктивність - застій	турбота
Пізня зрілість	65-...	єго-інтеграція - відчай	мудрість

Періодизація Ж.Піаже ґрунтується на розвитку інтелекту дитини. Автор визначає такі періоди та стадії інтелектуального розвитку:

- період сенсомоторного інтелекту:
стадія сенсомоторного інтелекту - від 0 до 18 міс;
стадія символічного інтелекту - от 18 до 24 місяців;
- період конкретних операцій:
доопераціональна стадія - від 2 до 6/7 років,
стадія конкретних операцій - від 6/7 до 11 / 12 років;
- період формальних операцій - після 12 років.

В ході розгляду теорії розглядають поняття: асиміляція, акомодация, егоцентризм, незворотність мислення, оборотність мислення, символічний інтелект, уявлення про збереження.

Періодизація інтелектуального розвитку за Е. Клапаредом:

- від народження до 2 років - в цей період у дітей переважає інтерес до зовнішньої сторони речей, а тому інтелектуальний розвиток пов'язано головним чином з розвитком сприйняття;

- від 2 до 3 років - на цьому етапі у дітей розвивається мова, тому їх по-пізнавальної інтереси сконцентровані на словах і їх значення;

- від 3 до 7 років - на цій стадії починається власне інтелектуальний розвиток, тобто розвиток мислення, причому у дітей переважають загальні розумові інтереси;

- від 7 до 12 років - на цьому етапі починають проявлятися індивідуальні особливості і схильності дітей, так як їх інтелектуальний розвиток пов'язаний з формуванням спеціальних інтересів.

Л. Колберг розробив періодизацію розвитку моральної свідомості на підставі оцінювання моральних суджень, в якій виділяє три рівні, що включають шість стадій морального розвитку, які послідовно може освоювати людина, спираючись на свій інтелект.

Предконвенціальний (доморальний) рівень морального розвитку заснований на покараннях та винагородах включає:

1. Стадія орієнтації на уникнення покарання і послухання (потрібно покорятися правилам, щоб уникнути покарання);

2. Стадія орієнтації на заохочення (потрібно покорятися правилам, щоб отримати винагороду).

Конвенціональний рівень морального розвитку, заснований на підкоренні соціальним нормам, включає:

3. Стадія моралі «пай-хлопчика» - орієнтація на добрі стосунки і схвалення з боку інших людей (потрібно підкорятися правилам, щоб уникнути несхвалення чи неприязні з боку інших людей);

4. Стадія підтримки авторитетів та влади (потрібно підкорятися правилам, щоб уникнути осуду зі сторони встановлених авторитетів і почуття провини).

Постконвенціональний рівень (автономної моралі), заснований на моральних принципах, включає:

5. Стадія моралі суспільного договору, індивідуальних прав та демократично прийнятого закону (потрібно виконувати закони даної країни заради благополуччя);

6. Стадія моралі, що орієнтована на індивідуальні принципи совісті (потрібно слідувати універсальним етичним принципам).

Періодизації, що ґрунтуються на одній ознаці, суб'єктивні: авторами довільно обирається одна з численних сторін розвитку. Крім того, у них не розглядаються причини, чому значення будь-якої ознаки змінюється при переході від віку до віку.

Третя група періодизацій виокремлює періоди вікового розвитку на підставі кількох істотних ознак цього розвитку. Прикладом є періодизації Л.С. Виготського та Д.Б. Ельконіна.

Періодизація ґрунтується на трьох ознаках розвитку: соціальна ситуація розвитку, провідний тип діяльності та новоутворення віку.

Соціальна ситуація розвитку – відношення між дитиною та соціальним середовищем, специфічне для кожного віку. Провідний вид діяльності – вид діяльності, що максимально розвиває психіку дитини. Вікові новоутворення – виникнення нових якостей, яких не було раніше, але передумови їх виникнення готуються у ході попереднього розвитку. Виділяють центральне новоутворення, що має головне значення для розвитку в наступний період, та периферичні новоутворення.

Також Л.С.Виготський розглядав чергування критичних та літичних (стабільних) періодів розвитку.

На підставі вищевикладених міркувань Л.С.Виготський представив періодизацію психічного розвитку:

- криза новонародженості;
- період немовляти (2 міс. - 1 рік);
- криза 1 року;
- раннє дитинство (1 – 3 роки);
- криза 3 років;

- дошкільний вік (3 - 7 років);
- криза 7 років;
- шкільний вік (7 - 13 років);
- криза 13 років;
- пубертатний період (13 - 17 років);
- криза 17 років.

Теорія Л. С Виготського набула подальшого розвитку у працях Д. Б. Ельконіна. Автор розробив закон періодичності: « К кожній точці свого розвитку дитини приходить зі зростаючим розходженням в системах ставлень: «людина – людина» та «людина – річ». Якраз моменти найбільшої розбіжності називаються кризами, після яких розвивається та система, яка відставала в попередній період».

Періодизація Д.Б.Ельконіна є найбільш поширеною у вітчизняній психології. Вона покладена в основу характеристики вікових періодів, яка розглядається в ході викладання вікової психології.

Але в рамках розробки інтерактивного комплексу при вивченні даної теми доцільно розглянути інші сучасні періодизації. Найбільшу увагу в плані проживання циклів життя поділяють «Стадіям сили» - періодизації Памели Левін.

П.Левін виділяє шість стадій психічного розвитку:

Стадія існування (від народження до 6 місяців) - дитина приймає рішення жити, процвітати, довіряти людям, кликати на допомогу, коли йому щось потрібно, очікувати, що його потреби будуть задоволені, радіти.

Стадія діяти (від 6 міс до 18 місяців) - дитина вирішує, що можна довіряти іншим, що досліджувати світ безпечно і цікаво, що можна довіряти своїм відчуттям, усвідомлювати свої знання, бути творчим і активним і отримувати підтримку, роблячи все це.

Стадія мислення (віз 18 міс. до 3-х років) - щоб відокремитися від батьків, діти повинні навчитися думати і вирішувати проблеми. Також важливо, щоб вони навчилися висловлювати почуття і справлятися з ними.

Стадія ідентичності та сили (від 3 до 6 років) - встановити ідентичність власної особистості, навчитися необхідним в суспільстві навичкам і з'ясувати роль і владу у відносинах з іншими.

Стадія структури (від 6 до 12 років) - діти дізнаються більше про структуру і виробляють свою власну внутрішню структуру. Це включає розуміння необхідності правил, свободи, яку дають корисні правила, і адекватності правил. Важлива перевірка цінностей, на яких засновані правила. Інша головна задача цієї стадії - придбання навичок у багатьох областях.

Стадія ідентифікації, сексуальності та відділення (від 12 до 19 років) – завдання цієї стадії пов'язані з визначенням власної ідентичності, відділенням від батьків, сексуальністю і зростанням компетентності.

Ці стадії складають один цикл розвитку. В подальшому ці цикли повторюються протягом життя через кожні 19 років. На кожній стадії вирішуються специфічні для неї завдання. Якщо проблеми стадії не були вирішені в попередньому циклі, їх можна вирішити, переживаючи у наступному життєвому циклі.

Проблемні віки можна визначити, використовуючи анкету, розроблену П.Левін (додатки). Якщо за результатами підрахунків кількість позитивних відповідей за розділом становить не менше половини загальної кількості питань по відповідному розділу, то можливо саме в цьому віці задачі розвитку не були вирішені.

Циклічний підхід П. Левін з визначенням завдань кожної стадії циклу, є корисним інструментом для використання у психологічній практиці.

Включення періодизації Памели Левін у матеріали інтерактивного комплексу з дисципліни «Вікова психологія з основами геронтопсихології» розширює уявлення студентів про закономірності розвитку психіки людини.

Список використаних джерел

1. Левин П. Циклы силы. Стадии развития ребенка и человека / П.Левин. – Санкт-Петербург: Метанойя, 2017. – 319 с.

2. Павелків Р.В. Вікова психологія: підручник / Р.В.Павелків. – Вид. 2-е, стер. – Київ: Кондор, 2015. – 469 с.3. Психология человека от рождения до смерти. Полный курс психологии развития. Под ред.. А.А.Реана. – Санкт-Петербург: «прайм-ЕВРОЗНАК», 2003. – 416 с. – (Серия «Психологическая энциклопедия»).

ДОДАТКИ

АНКЕТА НА ПРОБЛЕМНІ ВІКИ РОЗВИТКУ

Дайте відповідь на наступні питання. Після того, як Ви прочитаєте питання, зупиніться і прислухайтеся до своїх почуттів. Дайте відповідь "так" або "ні" на кожне питання.

Стадія від народження до 6 місяців:

1. Чи маєте Ви або мали в минулому схильність до переїдання, алкоголю або наркотиків?

2. Чи буває так, що Ви не впевнені в своїй здатності задовольняти свої потреби?

3. Чи маєте Ви, що з працею вірите іншим людям, так що весь час Ви повинні їх контролювати?

4. Ігноруєте Ви фізичні потреби свого тіла, наприклад, їсте, коли не голодні, або не усвідомлюєте, наскільки Ви втомилися?

5. Ігноруєте Ви свої потреби в хорошому харчуванні і фізичні вправи?

6. Чи відвідуєте Ви лікаря і дантиста тільки в крайньому випадку?

7. Чи відчуваєте Ви глибокий страх, що Вас покинуть? Чи відчуваєте Ви зараз або коли-небудь відчували відчай, коли любовний зв'язок підійшла до кінця?

Стадії від 6 місяців до 3 років:

1. Чи важко Вам визначити чого Ви хочете?

2. Чи боїтеся Ви пізнавати, коли потрапляєте в нове місце?
3. У складних ситуаціях хочеться Вам, щоб хтось вказав Вам що робити?
4. Чи буваєте Ви надмірно неспокійним (хвилюєтесь через дрібниці)?
5. Чи часто у Вас бувають конфлікти з представниками влади?
6. Чи боїтеся Ви гніву людей? Свого гніву?
7. Чи робите Ви все можливе, щоб уникнути конфлікту?
8. Чи відчуваєте Ви свою провину, коли відмовляєте комусь?
9. Чи часто Ви надмірно критичні по відношенню до людей?
10. Коли Ви досягаєте успіху, чи важко Вам насолоджуватися або повірити в свої досягнення?

Стадія від 3 до 6 років:

1. Чи відчуваєте Ви труднощі в спілкуванні з близькими людьми (чоловік, дружина, діти, начальник, друзі)?
2. Чи контролюєте Ви свої почуття в більшості випадків?
3. Чи важко Вам висловлювати свої почуття?
4. Чи вірите Ви, що Ви відповідальні за поведінку і почуття інших людей? (Наприклад, чи відчуваєте Ви, що можете розсердити або образити людину?)
5. Чи часто Ви приймаєте неясні або суперечливі відомості, не питаючи роз'яснень?
6. Чи відчуваєте Ви себе відповідальним за проблеми шлюбу чи розлучення своїх батьків?

Стадія від 6 до 12 років:

1. Чи часто Ви порівнюєте себе з іншими і знаходите себе гірше інших?
2. Хотілося б Вам мати більше друзів обох статей?
3. Чи часто Ви відчуваєте себе ніяково в суспільстві?
4. Чи відчуваєте Ви себе незручно в складі групи?

5. Чи часто у Вас трапляються конфлікти з вашими співробітниками?

Членами вашої сім'ї?

6. Чи пишаєтеся Ви тим, що суворі і точні, коли прямуєте законам?

7. Чи часто Ви відкладаєте те, що потрібно зробити?

8. Чи важко Вам довести справу до кінця?

9. Чи боїтеся Ви, що можете допустити помилку? Чи відчуваєте Ви приниження, коли Вас змушують визнати свої помилки?

10. Чи часто Ви гнівайтесь або критикуєте інших?

11. Чи витрачаєте Ви багато часу на обдумування і аналіз того, що Вам хтось сказав?

12. Чи вірите Ви, що все, що Ви робите, виконано недостатньо добре?

Стадія від 12 до 18 років:

1. Чи часто Ви перебуваєте в конфлікті з представниками влади (начальством, міліцією, іншими офіційними особами)?

2. Приходите Ви в люті з приводу безглуздості правил і порядків, які інші люди сприймають як належне?

3. Коли Ви відвідуєте своїх батьків, чи відчуваєте Ви себе в ролі слухняної (або бунтуючої) дитини?

4. Чи є Ви мрійником, які віддають перевагу читати романи або наукову фантастику, а не активно діяти в житті?

5. Чи говорять Вам іноді люди, що Вам пора подорослішати?

6. Чи маєте Ви, що Вам дуже важко висловлювати свою думку, коли вона суперечить загальноприйнятим нормам?

7. Чи говорите Ви багато про великі справи, які Ви збираєтеся здійснити у майбутньому і які Ви ніколи не виконаєте?

ОБРОБКА РЕЗУЛЬТАТІВ:

Підрахуйте кількість позитивних відповідей по кожному розділу. Якщо вона становить не менше половини загальної кількості питань по

відповідному розділу, то можливо витoki Ваших проблем лежать в даному віці.